Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Хандагайтинская средняя общеобразовательная школа» Овюрского района

СОГЛАСОВАНО

Рук. Точки роста

_____ Донгак Ю. С.

от «31» 08 2023 г.

УТВЕРЖДЕНО

Директор школы

_____ Монгуш А. В.

Приказ № 1

от «31» 08 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности

„Улусчу ужурлар"

Класс: 1, всего 33 часов в год

Учитель: Сай-оол Алдынмаа Алдын-ооловна

Хандагайты - 2023

ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

1-ги класска «**Улусчу ужурлар**» деп класстан дашкаар курсту өөредириниң ук программазын дараазында ундезин документилерге даянып кылган:

1. 2009 чылдың июнь 10-да унген Федералдыг куруненің ооредилге стандарттары дужаал №373, чаа оскерилгелер база эдилгелернин дужаалы 31.12.2015г № 1576 (ред. От 06.10.2009г № 373).
2. Тыва Республиканын эртем болгаш ооредилге яамызынын бадылааны регионалдыг базистиг ооредилге планы № 953/д-1, 13.10.2011 ч
3. 1-4 класстарга шенелделиг өөредилге – номчулга ному «Улусчу ужурлар» Автору Г.Д. Сундуй. Кызыл 2003.
4. Хандагайты ортумак школазының ундезин ооредилге программазы
5. Хандагайты ортумак школазының 2023-2024 ооредилге чылының ооредилге планы.
6. Хандагайты ортумак шолазынын 2020 чылдын август 31, 80а дугаарлыг саавыр бижикке даянып тургускан.

Киирилде кезээ.

Улусчу педагогика амгы школанын ооредилге –кижизидилгелиг ажылынын кол ундезинин тургузуп, ниити ооредилге системазында чаа угланыышкын, тускай эртем болуп турар.Чоннун чаагай чанчылдары, сагылга-ёзулалдары, ужурлары улусчу педагогиканын кол озээн тургузуп турар. Улусчу педагогиканын идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а ог-буле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн. Улусчу педагогика дээрге ог-буленин, торел-болук улустун болгаш чоннун уруглар кижизидилгезинин дуржулгазы, а этнопедагогика ону шинчилээр эртем. Оон кол сорулгазы–улусчу педагогиканын ужур–утказын, аргаларын шинчилээри, оон депшилгелиг аргаларын ооредилге-кижизидилге ажылынга таарыштыр ажыглаары. Аныяк салгалга торээн чоннунун депшилгелиг дуржулгазын дамчыдары, ону шингээттирери-кандыг-даа куруненин ыдыктыг хулээлгези. Кандыг-даа чон тускай психологиялыг, бодунун амыдыралынга дуушкен ажыл-агыйлыг, ужурларлыг, ёзулалдарлыг. Тыва чон боду уруглар кижизидер арга-хоргалыг, улегер-чижектерлиг, педагогиктиг культуралыг. «Улусчу ужурлар» - амыдырал эртеми-дир. Ол ал-бодувус, ог-булевис, аал-коданывыс, доргул-торелдеривис,чер-чурттувус, ажыл-агыйывыс, культуравыс, а кол-ла чуул, мозу-шынарывыс дугайында эртемивис-тир. Амгы болгаш келир уенин салгалынын будуштуг мозузун хевирлеп, буянныг ажыл-ишти хевирлеп ооредир ужурлуг бис.Улусчу ужурларны тускай курс (ооредилге эртеми) кылдыр ооредири дээрге-ле национал чанчылдарны ханыладыр коору ол. Кижи-педагогиктиг культуранын хереглекчизи, эдилекчизи, тургузукчузу, кадагалакчызы, нептередикчизи.

Сорулгазы:

Өөредилге сорулгазы: тыва чоннуң уттундурган болаш уттундуруп бар чыдар чанчылдарын, ёзулалдарын дедир эгидип, школачыларга өөредиири;

өөреникчилериң мөзү-шынар болгаш бот-кижизидилгезинче угланган чоннуң чагыг суртаалдарын, езу-чаңчылдарын билиндирип өөредир.

Кижизидилге сорулгазы: улусчу педагогика болгаш ада-өгбелеривистиң чаагай чаңчылдарынга даянып алгаш, келир уениң мөзү-бүдүштүг, хундулээчел салгалын хевирлеп кижизидер.

Сайзырал сорулгазы: өөреникчилериң угаан-медерелин, чүве шиңгээдирин, бот-башкарлырын, чогаадыкчы чоруун, бот-туружун бедик чадаже көдүрери.

Тургузуу: курстун ажылчын программазын Г.Д.Сундуйнун «Улусчу ужурлар» ооредилге номчулга номунга таарыштыр 1 чылга тургускан. 1дугаар класска неделяда 1 шак. Чылда 33 шак.

Даянганы: «Улусчу педагогика» 2004ч. авторлары Г.Д.Сундуй, Г.К.Ондар.

Ажыглаар методтары, аргалары: беседа, оюннар, маргылдаалар, моорейлер, хана солун, биче шинчилээшкин ажылы.

«Өг-бүле (1 класс, 33 шак)

Бирги чылдың кичээлдериниң үндезини өг-бүле, ажыл-агый, төрээн чер, төрээн чурт дугайында эге билиглер болур. Төрээн чурттуң чедимчелиг, сайзыраңгай байдалы,

Бир-ле дугаарында, найыралдыг, ажыл-агыйжы өг-бүледен, ол ышкаш карак кызыл чогаадыкчы, тургузукчу чоруктан эгелээр деп идея мында салдынган: чедимчелиг чурттаар дизе, ону бодуң кызыл күш үндүрүп ажылдап тургаш чедип ал.

Бирги класска уруглар төрээн суурунуң, кожуунунуң, Тывазының ажыл-агыйы, аал коданы, төрел харылзаалары-биле, ол ышкаш аңаа хамаарышкан чогаалдар-биле таныжар.

Элээн хөй үени номчулгаже, янзы-бүрү экскурсияларже, ужуражылгаларже чарыыры көрдүнген.

1 дугаар класстың өөредилге номун колдуунда башкы номчуп бээр. Видеоматериалды номчулга соонда көргүзер болза таарымчалыг.Ырларны «дыңнаңар»,«ырлажыңар» дээнин барымдаалап ажыглаар.

Программаның допчузу

Бөлүктээшкин бүрүзүнүң уткалары.

Өг-бүле

Тыва дугайында эге билиглер. Тывалар деп кымнарыл ол?

Ужур деп чүл? Кижиниң төрүттүнген чери. Аймак сөөк, ызыгуур деп чүл?

Бистиң өг-бүлевис

Өг-бүле деп чүл? Авазын, ачазын хүндүлээри. Угбаларын, дуңмаларын хүндүлээри. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрел улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлеп адаарының ужурлары. Кижиниң кырган-авазы болгаш кырган-ачазы. Оларга тускай хамаарылга.

Өг – чурттаар чер

Өг – чурттаар чер. Малчыннар өглери. Өгге тыва кижиниң онзагай хамаарылгазы. Өг дугайында тоолдардан үзүндү, шүлүктер, тывызыктар, ырлар.

Тыва өгнү сонуургаттырары, эт-севин таныштырар, ужурларын өөредири.

Бистиң бажыңывыс

Бажың ажылы. Бажыңга мээң кылыр ажылдарым.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузары. Хүн бүрүде кылыр даштыкы ажылдар. Ада-иезинге дузалажып, күш-ажылга ынак болурунга кижизидери.

Аал дугайында

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры.Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.Аал коданын чүге х үндүлээри.

Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү

Тываларның амыдыралының дөзү чүл? Бистиң өг-бүлевистиң мал-маганы.

Мал маганны уш бөлүкке чарары.Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адынын хуваалдазы

Найырал дугайында

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүге үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар.

Бирги классты доосканының түңнелинде алыр ужурлуг билиглери:

Тыва дугайында эге билиглер. Акышкы-дуңмашкы улустарның аразында хүндүлежип адажырының ужурлары. Чоок төрел улус аразында харылзаа. Ачазының болгаш авазының төрелдерин хүндүлеп адаарының ужурлары.

Тыва өгнүң эт-севин танып билип, ужурларын өөренип алыр.

Бажың иштин арыг-силиг, эмге-сескелиг тургузуп билир. Хүн бүрүде кылыр ажылдарга бодунуң үлүг-хуузун кириштирип билири.

Аал болгаш аал коданы деп чүл? Чаңгыс аалдың кижилериниң ажыл-агыйны канчаар кылыры.Аалдарның чайын, күзүн, кыжын, чазын турар черлериниң аттары.

Аал коданынга сагыыр ужурлар.

Мал -маганны уш бөлүкке чарары.Чылгы, бода, шээр малдарның онзагайы.

Оларны назы-харын барымдаалап адаары. Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.

Найырал дугайында билиишкин. Демниг чорук деп чүл? Найырал чүүден эгелээрил?

Сайзанактап ойнаары, ону чүге үреп болбазыл. Салаалар-биле оюннар, тыва оюннарны(кажык, баг кагары,хурежиири,ча адары, тывызыктажыыры,кожамыкка чижери,сайзанактаарын) ойнап билир болгаш Шагаа байырлалынның дугайында эки билир болур.

1-ги классты доозуп тургаш, оореникчи шингээдип алган турар ужурлуг чуулу:

-торээн суурунун дугайында:

-чурттап турар республиказынын адын, топ хоорайынын адын;

-торээн суурунун чоогунда чурумалдыг черлер аттарын;

-ог-буле дугайында; торел улустун хундулежип адажырын;

-тыва ог дугайында, оон хундуткелдиг черлерин;

-мал-маган аттарын ангылып адап билирин;

-ог-булеге ээлдек болурун;

-кырган кижилерни хундулээрин;

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

№	Темазы	Шагы	Ай, хуну	
			план	факт
	Өг-бүле (3 шак)			
1	Киирилде кезээ.Ужур деп чүл?	**1**		
2	Тыва чурту	**1**		
3	Тывалар деп кымыл ол?	**1**		
	Бистиң өг-бүлевис.(5 шак)			
4	Кады торээн кижилер	**1**		
5	Хунчугеш. Сөзү О. Сувакпиттии, аялгазы М. Нурсаттыы.	**1**		
6	Ада төрели алдын, ие төрели мөңгүн.	**1**		
7	Кырган-ачазы биле кырган-авазын хундулээри.	**1**		
8	Чоок торел улус.	**1**		
	Өг – чурттаар чер. (5 шак)			
9	Малчыннар өглери.	**1**		
10	Өг ужурлары.	**1**		

11	Өгнүң эт-севи.	**1**		
12	Өг херекселдериниң ужурлары.	**1**		
13	Тыва өглер. Сөзү А. Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии.	**1**		
Бистиң бажыңывыс (3 шак)				
14	Бажың дугайында.	**1**		
15	Бажың – кижилериниң кол эдилели.	**1**		
16	Бичии Лена. Сөзү Л. Чадамбаныы, аялгазы М. Нурсаттыы.	**1**		
Аал дугайында (3шак)				
17	Аал коданы.	**1**		
18	Аал ужурлары.	**1**		
19	Шайывыс. Сөзү Ч.Кара-Күскении, аялгазы А.Тановтуу.	**1**		
Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү (11шак)				
20	Чурттуң кол ажыл-агыйы.	**1**		
21	Дузааргакпай. СөзүН. Ооржактыы, аялгазы С.Бюрбээнии.	**1**		
22	Инек дугайында.Назы-харын барымдаалап адаары.	**1**		
23	Шилги бызаам.	**1**		

24	Сарлык дугайында.	**1**		
25	Сарлык оглу.	**1**		
26	Иви мал. Назы-харының, адының хуваалдазы.	**1**		
27	Аът.	**1**		
28	Кулунчугаш. Сөзү А. Допчааныы, аялгазы Д. Шактарныы.	**1**		
29	Теве дугайында.	**1**		
30	Шээр мал. Назы-хары, аттары.	**1**		
Найырал дугайында (3 шак)				
31	Найырал – үнелиг чүүл.	**1**		
32	Сайзанак. Ойнаал,эжим.	**1**		
33	Түңнел кичээл.	**1**		

***Кол литература*:**

Сундуй Г.Д. Улусчу ужурлар.1-2 класстарга шенелделиг өөредилге-номчулга ному. Тыванын ном үндүрер чери. Кызыл.2003

***Немей ажыглаар литература*:**

1. Аксагалдай ашак. Кызыл, 1992.
2. Донгак В. Аът (шүлүк). Шын, 1990, февраль 10.
3. Кенин-Лопсан М.Б. Тыва чоннуң бурунгу ужурлары. Кызыл. 1994.

4. Матпаадыр. Кызыл. 1991.
5. Салчак К.Б., Салчак Л.П. Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдези. Кызыл, 1984.
6. Тыва улустуң тоолдары. Новосибирск. 1994.
7. Тыва оюннар.